

olması, kendisi vasıtasıyla delil ve hukukun ikame edilmesi veya hâkimiyeti elinde bulundurması sebebiyle sultan denir. Nitekim İslâm literatüründe devlet başkanı için halife, imam, emir gibi sultan kelimesi de kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette (bk. Hüd 11/96, el-Kehf 18/15, el-Hicr 15/42) "hüccet" mânasında geçen bu kelime, "Cihadın en üstünü zâlim sultan karşısında hakkı söylemektir" (Ebü Dâvûd, "Melâhim", 17; Tirmizî, "Fiten", 13; İbn Mâce, "Fiten", 20) hadisinde, genel olarak idareci ve özellikle devlet başkanı anlamında kullanılmıştır. Bundan dolayı devlet başkanı, devletin esas teşkilâtı, idarî, malî, kazaî yapısı ve işleyişiyle ilgili hükümlere **ahkâmü's-sultânîyye** dendiği gibi, bu terim, adı geçen konuları ele alan hukuk dalına ve ilgili bazı eserlere de unvan olmuştur.

Klasik İslâm hukuk sisteminde kamu hukuku-özel hukuk ayırımına yer verilmemesinden, Batı hukukunda özel ve kamu hukuku alanına giren konular fıkıh kitaplarında "münâkehat" (aile hukuku), "muâmelât" (borçlar, ticaret ve usul hukuku), "ukûbat" (ceza hukuku) ana bölümleri altında veya tâli bölümler halinde ele alınıp incelenmiştir. Bununla birlikte, devletin esas teşkilât ve idaresiyle ilgili hükümler, birbirleriyle olan yakın ilişkileri ve pratik hayatta duyulan ihtiyaç sebebiyle sonraları beraber ele alınıp incelenmeye başlanmış ve bu konuya dair müstakil eserler meydana getirilmiştir.

Özellikle devlet başkanlığı ve vezirlik ile ilgili müstakil ve telif bakımından daha erken dönemlere ait eserler yanında (bu konudaki literatür için bk. Ebü Fâris, s. 14 vd.), genel olarak esas teşkilât ve idare hukuku, malî hukuk ve arâzî hukuku, adlî teşkilât ve usul hukuku, ceza ve harp hukukuyla ilgili konuları bir bütün halinde ele alan ve bu türün ilk örneklerini teşkil eden iki önemli eser vardır. Günümüze kadar gelmiş ve her ikisi de **el-Ahkâmü's-sultânîyye** adını taşıyan bu eserlerden biri Ebü'l-Hasan el-Mâverdî'ye (ö. 450/1058), diğeri de Ebü Ya'lâ el-Ferrâ'ya (ö. 458/1066) aittir. Tertip şekilleri ve muhtevaları hemen hemen aynı olan bu iki eser yanında aynı konuyu işleyen İbn Cemâa'nın **Tahrîrül-ahkâm fi tedbiri ehli'l-İslâm** ve Fazlullah b. Rûzbihân'ın **Sülûkû'l-mülûk** adlı eserlerini de zikretmek gerekir (bk. Ann K. S. Lambton, s. 139, 180). Başta devlet başkanlığıyla ilgili hususlar olmak üzere, konuyu hukukî olduğu kadar siyasî ve ahlâkî, hatta daha

çok bu ikinci yönüyle ele alan eserler de yazılmıştır. İbn Ebü'r-Rebî'nin **Sülûkû'l-mâlik fi tedbiri'l-memâlik**, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin **Gıyâ-şü'l-ümem fi'l-tyâsi'z-zulem**, Nizâmülmülk'ün **Siyâsetnâme**, Gazzâlî'nin **Naşihatü'l-mülûk**, Ebü Bekir et-Turtuşî'nin **Sirâcül-mülûk**, Muhammed b. Talha el-Kureşî'nin **el-'İkdül-ferid li'l-meliki's-sa'id**, İbnü't-Tiktakâ'nın **Kitâbü'l-Fağrî fi'l-âdâbi's-sultânîyye**, İbn Teymiyye'nin **es-Siyâsetü's-Şer'iyye fi işlahi'r-râ'i ve'r-ra'iyye** ve Kalkaşendî'nin **Me'âsirül-inâfe fi me'âlimi'l-hilâfe** adlı eserleri de bu türün günümüze kadar ulaşmış belli başlı örnekleridir.

Genel hatlarıyla ahkâm-ı sultânîyye türünden sayılmasalar bile, bu eserlerde ele alınan bazı konulara temas etmeleri bakımından bu çerçevede mütalaa edilebilecek diğer bazı çalışmalar da vardır. Ebü Yûsuf, Yahyâ b. Âdem ve Kudâme b. Ca'fer'in **Kitâbü'l-Harâc**'ları, Ebü Ubeyd'in **Kitâbü'l-Emvâl**'i ve İbn Receb'in **el-İstihrâc li-ahkâmi'l-harâc**'ı malî hukuk alanında kaleme alınanların en önemlileridir. İbn Semâa ve Hassâf'ın **Edebü'l-kâdî**, İbn Ebü'd-Dem'in **Edebü'l-kazâ'** (**ed-Dürerü'l-manzûmât fi'l-'akdiyye ve'l-hükâmât**), Vekî'nin **Ahbabürül-kudât**, Kindî'nin **Kitâbü'l-Vülât ve'l-kudât** ve İbn Kayyim'in **et-Turukül-hükmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye** adlı eserleri, adlî teşkilât ve usul hukuku alanında telif edilen eserlerin belli başlıları olarak zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mâverdî, **el-Ahkâmü's-sultânîyye**, Beyrut 1405/1985; Ebü Ya'lâ, **el-Ahkâmü's-sultânîyye** (nşr. Muhammed Hâmid el-Fakkî), Kahire 1357/1938 — Beyrut 1403/1983; **Lisânü'l-'Arab**, "sl" md.; Hamilton A. R. Gibb, **Studies on the Civilization of Islam**, Princeton, New Jersey 1982, s. 151 vd.; Muhammed Abdülkâdir Ebü Fâris, **el-Kâdî Ebü Ya'lâ ve kitâbühü el-Ahkâmü's-sultânîyye**, Beyrut 1403/1983, s. 3-33; Ann K. S. Lambton, **State and Government in Medieval Islam**, New York 1985, s. 83, 117, 139, 144, 180.

ALİ ŞAFAK

el-AHKÂMÜ'S-SULTÂNİYYE

(الاحكام السلطانية)

Meşhur Şâfiî fakihî Mâverdî'nin

(ö. 450/1058)

devletin esas teşkilât ve idaresiyle ilgili fikhî ahkâmı bir araya toplayan eseri.

Eserin tam adı **el-Ahkâmü's-sultânîyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye**'dir. Mâverdî'nin bu eseri kimin emri üzerine ve hangi tarihte kaleme aldığı konusu tar-

tışmalıdır. Kadı Ebü Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066) aynı adlı eseri üzerinde doktora çalışması yapan Muhammed Abdülkâdir Ebü Fâris, çalışmasında her iki eserin mukayesesini yaparken Mâverdî'nin eserinin 421 (1030) yılını geçmeyen bir tarihte yazıldığını belirtir (bk. s. 522). Bu tarih esas alındığı takdirde, Mâverdî'den eserin yazılmasını isteyen kişinin Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh (ö. 422/1031) olması gerekmektedir. Aynı konuda görüş beyan eden müsteşrik Gibb de **el-Ahkâmü's-sultânîyye**'nin adı geçen halife veya onun oğlu Kâim-Biemrillâh'ın isteği üzerine yazıldığını söyler (bk. Gibb, s. 152). Söz konusu iki halife döneminde de Abbâsî hilâfeti üzerinde Şii-Büveyhî hâkimiyetinin zayıflamaya başladığı, Abbâsî hilâfetine güçlenmesi ve Sünnîliğin yeniden hâkim kılınması için çalışıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, böyle bir siyasî ve içtimaî vasat içinde, hem meselenin teorik yönüne ışık tutmak, hem de yürütülen siyasî mücadeleye hukukî bir dayanak bulmak maksadıyla böyle bir eseri kaleme almasının Mâverdî'den istenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan Mâverdî'nin, İslâm hukuku sahasındaki şöhreti ile halifenin elçisi olarak Büveyhî emiri ve Selçuklu sultanı nezdinde yaptığı görüşmelerdeki diplomatik başarılarının bu talepte önemli payı olsa gerektir.

Eser yirmi bölümden meydana gelmiştir. Bunlar sırasıyla imâmet (devlet reisliği), vezirlik, valilik (el-imâre ale'l-bilâd), cihad emirliği, iç meseleler (irtidad, bağy, yol kesicilik), kadılık, mezâlim mahkemeleri, **nikâbe***, namazlarda imamlık, hac emirliği, zekât, fey ve ganimet, cizye ve haraç, hükümleri değişik bölgeler, toprağın ihyası ve suların çıkarılması, **himâ*** ve irfak, **iktâ***, divanlar, suçlar ve son olarak **hisbe***. Görüldüğü gibi Mâverdî'nin ele aldığı konular, devletin esas teşkilâtı, hukukî, idarî ve malî yapısıyla ilgili ana meseleleri kapsamaktadır.

Eserin mukaddimesinde, devlet idaresiyle ilgili hükümlerin özellikle devlet adamları tarafından bilinmesi gerektiğini, ancak bu hükümlerin fıkıh kitaplarında çok dağınık bir halde bulunmasının bunları öğrenme güçlüğü doğurduğunu kaydeden Mâverdî, bu dağınık hükümleri müstakil bir eserde bir araya getirmek suretiyle hem devlet adamlarına yardımcı olmaya gayret ettiğini, hem de böyle bir eserin telifi hususundaki isteği yerine getirdiğini belirtir.

Mâverdî, eserde her bölümü kendi bü-tünlüğü içerisinde ele alır ve inceler. Ele aldığı halife, vezir, vali, kadı gibi kamu görevlilerinin nitelikleri, tayini, hak ve yetkileri üzerinde durur. Meselâ kitabın en önemli bölümü olan imâmeti şu alt bölümler halinde inceler: Halife tayini-nin lüzumu, halifede aranan şartlar, halifenin belirlenmesi, halifeyi seçecek olanlar (ehlü'l-hal' ve'l-akd) ve seçim usulleri, vâliht usulüyle halife tayini, vâliht tayininde aranan şartlar, halife-nin hak ve vazifeleri.

Mâverdî, konuları mukayeseli bir metot takip ederek incelemiştir. İslâm hu-kukçularının ittifak ettiği meseleleri İmam Şâfiî'nin usulüne göre anlatırken, ihtilâflı konularda diğer mezheplerin görüşlerini de belirtir. Çok defa Şâfiî'nin görüşünü benimsemek ve savun-makla birlikte, bazan diğer mezheple-rin görüşlerini benimsediği de olur. Bazan da sadece mezheplerin görüşlerini ortaya koymakla yetinir, aralarında bir tercih yapmaz. Bu yönüyle Mâverdî, serbest icthad taraftarı bir Şâfiî hu-kukçu olarak görünmektedir. Ayrıca âyet, hadis ve hukukçuların icthadları-nın yanı sıra, başta Hulefâ-yi Râşidîn olmak üzere önceki devir uygulamaları-na da yer verir. Zaman zaman Arap şii-rinden faydalandığı da olur.

el-Ahkâmü's-sultâniyye'de ele ali-nan konular fıkıh kitaplarının değişik bölümlerinde incelenmekle birlikte, eser bunları toplu ve müstakil olarak ele alan ilk kaynaklardan birisi olması açısından önemlidir. Eserin oldukça er-ken dönemlerden beri pek çok Batılı araştırmacının dikkatini çekmesi muh-temelen bu sebeptedir. Worms, kitabın 12. 13. ve 18. fasıllarını *Journal Asiati-que*'de neşretti (October 1842, s. 377 vd.). Eserin tamamı ise ilk defa Maxi-milian Enger tarafından yayımlanmıştır (*Maverdii Constitutiones Politicae*, Bonn 1853). Daha sonra Léon Ostrorog eserin sadece iki bölümünün (imâmet, cihad emirliği) Fransızca tercümesini neşret-miştir (*Traité de droit public musulman*, Paris 1901-1906). *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'nin Fransızca tam tercümesini ise E. Fagnan yapmıştır (*Les Statuts gouverne-mentaux*, Algiers 1915). Eser hakkında ilk inceleme S. Keijzer tarafından yapılmıştır (*Maverdii's publiek en adminisratief Regt van den Islam met een Inleiding over de Toepasselijkheid van dat Regt in Nederlandsch Indië*, The Hague 1862). Daha sonra Kremer, Gibb, Rosenthal başta olmak üzere çok sayıda Batılı mü-

ellif, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'nin be-lirli bölümlerini inceleme konusu yap-mışlardır. Mâverdî'nin eserinde ele aldı-ğı konuları değerlendiren bu yazarlar, onun yaşadığı dönemin şartlarından et-kilenip etkilendiğini tartışmışlardır. Bunlardan Kremer ve Sauvaget, Mâver-dî'nin zamanının şartlarından hiç etkil-lenmeden tamamen nazarî bir görüşle eserini kaleme aldığını söylerken, Gibb ve Rosenthal gibi pek çok müsteşrik ise müellifin içinde bulunduğu dönemin şartlarından çok fazla etkilendiği görü-şünü savunmaktadır (bk. Gibb, s. 153; Henri Laoust, *REI*, XXXVI/1, s. 12-13; Donald P. Little, *The Muslim World*, LXIV/1, s. 3-4; Mâverdî'nin eseri ile Ebû Ya'lâ'nın aynı adı taşıyan eserinin mukayesesi için ayrıca aşağıdaki *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* maddesine bakınız.).

Mâverdî ve *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'-si hakkında Harvard Üniversitesi'nde John Mikail tarafından 1968'de bir dok-tora tezi hazırlanmıştır (*Mâverdî: A Study in Islamic Political Thought*). *el-Ahkâmü's-sultâniyye* Ali Şafak tara-fından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İs-tanbul 1976).

BİBLİYOGRAFYA :

Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, Beyrut 1405/1985; Brockelmann, *GAL*, I, 483; *Suppl.*, I, 668; a.m.f., "Mâverdî", *İA*, VII, 409; H. A. R. Gibb, *Studies on the Civilization of Islam*, Prin-ceton, New Jersey 1982, s. 151-165; Muham-med Abdülkâdir Ebû Fâris, *el-Kâdi Ebû Ya'la el-Ferrâ' ve kitâbühü el-Ahkâmü's-sultâniyye*, Beyrut 1403/1983; Qazi Ahmad Mian Akhtar, "al-Mâwardî: A Sketch of His Life and Works", *IC*, XVIII/3 (1944), s. 283-300; Henri Laoust, "La pensée et l'action politiques d'al-Mâwardî (364-450/974-1058)", *REI*, XXXVI/1 (1968), s. 11-92; Donald P. Little, "A New Look at al-Ahkâm al-Sultâniyya", *The Muslim World*, LXIV/1, New York 1974, s. 1-15; Saïd Abdülfettâh Âşûr, "el-Ahkâmü's-sultâniyye li'l-Mâverdî", *Ti*, V, 16-30.

MEHMET ERKAL

el-AHKÂMÜ'S-SULTÂNİYYE

(الاحكام السلطانية)

Hanbelî fakihî Ebû Ya'la el-Ferrâ'nın

(ö. 458/1066),

devletin esas teşkilât ve

idaresiyle ilgili fikhî ahkâmı

bir araya toplayan eseri.

Ebû Ya'lâ *Muhtaşarü'l-mu'temed fi usûli'd-dîn* adlı bir başka eserindeki imâmet (devlet reisliği) bahsini bu ese-rinde temel olarak kullanmıştır. Nite-kim *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'nin mu-kaddimesinde müellif bu konuya temas

etmiş ve adı geçen eserin imâmet bahsini yeniden ele alarak bazı ekleme ve çıkartmalarla bu kitabı telif ettiğini belirtmiştir.

Eser on yedi bölümden meydana gel-mektedir. Plan ve bölüm başlıkları ba-kımından Mâverdî'nin eseri ile bu eser arasında önemli bir fark göze çarpma-maktadır. Ancak Ebû Ya'lâ'nın vezirlik, valilik, cihad emirliği ve iç meseleler ko-nularını bir tek bölüm başlığı altında incelemesi, bu eserin bölüm sayısını on yediye düşürmüştür. Konuların ele ali-nişi ve işleniş tarzı bakımından da her iki eser arasında büyük ölçüde benzerlikler göze çarpar. Bununla birlikte Ebû Ya'lâ, çağdaşı Mâverdî'nin eserinde görülen mukayeseli metodu uygulama-yarak genellikle Ahmed b. Hanbelî'n görüşlerine yer verir. Muhtevada görü-len bazı farklılıkların temel sebebi de budur. Mâverdî ile Ebû Ya'lâ'nın *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'leri arasındaki tertip, muhteva ve metin benzerlikleri, birbirinin çağdaşı olan bu iki yazardan hangisinin diğerinden istifade ettiği so-rusunu zihinlere getirmiştir. Zira böyle bir benzerlik, ancak müelliflerden biri-sinin diğerinden veya her ikisinin bir üçüncü kaynaktan faydalanması halin-de gerçekleşebilir. Araştırmacılar bu ko-nuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Abdullah Mustafa el-Merâgî, Ebû Ya'lâ'nın eserinin orijinal olduğu ve İmam Mâ-verdî'nin Ebû Ya'lâ'dan istifade ettiği görüşündedir (bk. Muhammed Abdülkâ-dir Ebû Fâris, s. 517). Cahen, Kamerüddin Han, Mihail ve Ebû Ya'lâ'nın *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'si üzerinde doktora ça-lışması yapan Muhammed Abdülkâdir Ebû Fâris ise Mâverdî'nin eserinin orijinal olduğu kanaatindedirler (bk. Donald P. Little, *The Muslim World*, LXIV/1, s. 7-8; Muhammed Abdülkâdir Ebû Fâris, s. 521 vd.). Mâverdî'nin Ebû Ya'lâ'dan daha yaşlı olmasından hareket eden bu ara-ştırmacılar, onun bu eseri Ebû Ya'lâ'dan daha önce yazmış olabileceğini düşün-mektedirler. Bu konuda, özellikle Mu-hammed Abdülkâdir Ebû Fâris'in ileri sürdüğü deliller dikkate değer olmakla birlikte, üçüncü bir ihtimali, yani bu iki yazarın birbirinden bağımsız olarak, bu-gün bilinmeyen bir başka kaynaktan faydalanıp eserlerini telif etmiş olmaları ihtimalini de gözden uzak tutmamak lazımdır (bk. H. Laoust, "Hanâbila", *EI*² (İng.), III, 159). Aralarında bulunan benzerliklere rağmen, iki eser için birbirinin tamamen kopyası hükmünü vermek kolay değildir. Her iki eserdeki bölümlerin